

Περὶ τελέσεως δευτέρου ἢ μεικτοῦ γάμου μὲ ἐκκλησιαστικὴ τελετὴ

NENANT ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ*

Ἡ σύγχρονη λειτουργικὴ ἀνανέωση ἀντιμετωπίζει μιὰ σειρὰ ἀπὸ προϋπάρχοντα προβλήματα στὸν χῶρο τῆς λατρευτικῆς πράξης. Ἡ ὑφιστάμενη πράξις ἀμφισβητεῖ πολλὰς φορὰς τὴν θεολογικὴ ἔννοια ὀρισμένων τελετῶν¹, ἐνῶ συχνὰ οἱ δικαιολογημένες θεολογικὲς θέσεις δίνουν ἔναυσμα γιὰ ἀπερίσκεπτες ἐπεμβάσεις στὶς παγιωμένες ἱερὲς τελετὲς. Συνεπῶς, συμβαίνει συχνὰ κάποια ἱερὰ Μυστήρια νὰ μὴν τελοῦνται μὲ τὸν ἐνδεδειγμένο τρόπο. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὡς παραδείγματα τὴν τέλεση τῶν μυστηρίων τοῦ Βαπτίσματος καὶ τοῦ Χρίσματος ἢ αὐτὸ τοῦ Γάμου ἐντὸς τῆς θείας Λειτουργίας². Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἔχουμε καὶ παραδείγματα τέλεσης τοῦ μυστηρίου τοῦ Γάμου μεταξὺ προσώπων ποὺ παντρεύονται γιὰ δευτέρη φορὰ, ἢ ἑτεροδόξων.

Γιὰ τὸ πρῶτο ζήτημα, δηλαδὴ γιὰ τὸν ἀδόκιμο τρόπο τέλεσης τῶν μυστηρίων τοῦ Βαπτίσματος καὶ τοῦ Γάμου ἐντὸς τῆς θείας Λειτουργίας, ἔχει ἤδη γίνῃ λόγος ἄλλοῦ³. Στὸ ἀνά χειρὰς ἄρθρο θὰ ἐστιάσουμε τὴν προσοχή μας στὰ ζητή-

---

* Ὁ Νέναντ Μιλόσεβιτς εἶναι Ἄν. Καθηγητὴς τῆς Λειτουργικῆς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Βελιγραδίου.

1. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναφερόμαστε στὴν ἐγκυρότητα τόσο τῶν τελετῶν, ὅσο καὶ τῶν Μυστηρίων ποὺ τελοῦνται σὲ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα δὲν μετέχουν ἐνεργὰ στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐννοοῦμε, ἐπίσης, τίς περιπτώσεις στὶς ὁποῖες ἡ τέλεση ὀρισμένων τελετῶν ἀποτελεῖ προσωπικὴ ὑπόθεση, ὅταν δηλαδὴ κάποιο πρόσωπο, γιὰ κάποιους λόγους, ζητᾷ τὴν *ἐπέμβαση* τοῦ ἱερέα, δηλαδὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν ἡ τελετὴ, σύμφωνα μὲ τὰ Ἀρεοπαγτικὰ συγγράμματα, δὲν ὀδηγεῖ πρὸς τὸν Ἐναν (πρὸς τὴν Θεία Εὐχαριστία, δηλαδὴ πρὸς τὸν Χριστό), τότε αὐτὴ μένει ἀτελής. (Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΠΤΟΥ, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, 3, γ', *ΕΠΕ*, τ. 3, σ. 366). Ὡς ἐνδεικτικὸ τοῦ προβλήματος θὰ ἀναφερθοῦμε στὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα, μετὰ τὴ Βάπτισή τους, δὲν μετέχουν ἐνεργὰ στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, παρ' ὅλο ποὺ δηλώνουν χριστιανοί. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ μυστήριον τοῦ Γάμου, ὅπως καὶ μὲ τίς τελετὲς τῶν Κηδεῶν καὶ τῶν ἱερῶν Μνημοσύνων.

2. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., «Ἡ εὐχαριστιακὴ συγκρότηση τῶν Μυστηρίων», *Θεολογία* 80 (2009) 123-136.

3. ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., ὅπ. παρ.

ματα τῆς σύναψης δεύτερου καὶ μεικτοῦ γάμου μέσα στὴν Ἐκκλησία ἀντίστοιχα.

Προκειμένου νὰ κατανοήσουμε τὴν οὐσία τοῦ συγκεκριμένου ζητήματος, πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε στὸν Γάμο ὡς *ἱερό Μυστήριο*, δηλαδή στὴ σχέση τοῦ γάμου –τοῦ ἀνδρα καὶ τῆς γυναίκας– καὶ τῆς Ἐκκλησίας⁴. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀνεκάθεν θεωροῦσε τὸν γάμο ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ ἱερά Μυστήρια. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀναφέρεται στὸν γάμο ὡς *μέγα μυστήριον: τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν* (Ἐφεσ. 5,32). Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ στὴν Ἐκκλησία διαμορφώθηκε καὶ ἰδιαίτερη ἀκολουθία γιὰ τὴν τέλεση τοῦ Μυστηρίου αὐτοῦ⁵. Εἶναι γνωστὸ, ἐπίσης, ὅτι ὁ Κύριος θέσπισε τὸν γάμο ἀμέσως μετὰ τὴ δημιουργία τῶν προπατόρων:

Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θήλυ ἐποίησεν αὐτούς. Καὶ ἠλόγησεν αὐτούς ὁ θεὸς λέγων Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε... (Γεν. 1, 27-28). Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο ἀναφέρεται: Καὶ εἶπεν κύριος ὁ Θεὸς Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν [...] καὶ ἐπέβαλεν ὁ θεὸς ἔκστασιν ἐπὶ τὸν Ἄδὰμ καὶ ὑπνωσεν καὶ ἔλαβεν μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καὶ ἀνεπλήρωσεν σάρκα ἀντ' αὐτῆς, καὶ ὠκοδόμησεν κύριος ὁ θεὸς τὴν πλευράν, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἄδὰμ εἰς γυναῖκα καὶ ἤγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν Ἄδὰμ. καὶ εἶπεν Ἄδὰμ Τοῦτο νῦν ὅσοι ἔκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἔκ τῆς σαρκός μου αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἔκ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς ἐλήμφθη αὕτη. Ἐνεκεν τούτου καταλείπει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν (Γεν. 2, 18-24).

Παράλληλα, τονίζεται χαρακτηριστικὰ ὅτι ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ γάμου σχετίζεται μὲ τὴν Πτώση τῶν πρωτοπλάστων⁶: Ἄδὰμ δὲ ἔγνω Εὐὰν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκεν τὸν Κάιν (Γεν. 4, 1).

4. Περὶ αὐτοῦ βλ. ἀναλυτικά: ΕΥΔΟΚΙΜΟΦ Π., *Μυστήριον τῆς ἀγάπης*, Ἀθήνα 1967. MEYENDORFF J., *Γάμος. Μιὰ ὀρθόδοξη προοπτικὴ*, Ἀθήνα 1983. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ὁ γάμος ὡς θεσμός καὶ μυστήριον*, Θεσσαλονίκη 1983. ΠΑΤΡΩΝΟΣ Γ., *Θεολογία καὶ ἐμπειρία τοῦ γάμου*, Ἀθήνα 1992 καὶ κυρίως ΣΚΑΛΤΣΗΣ Π., *Γάμος καὶ θεία Λειτουργία*, Θεσσαλονίκη 1998, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

5. Βλ. «Ἀκολουθία εἰς δίγαμον», *Εὐχολόγιον τὸ Μέγα*, ἐκδ. Ἀσπὴρ, Ἀθήνα 1986, σσ. 253-259.

6. Πρβλ. ΣΚΑΛΤΣΗΣ Π., *ὄπ. παρ.*, σ. 83.

Τὸ διπλὸ αὐτὸ περιεχόμενο, ἡ διπλὴ φύση τοῦ γάμου, δηλαδὴ ἐκείνου στὸν Παράδεισο καὶ αὐτοῦ στὴ μεταπτωτικὴ κατάσταση, καθορίζουν καὶ τὴν τύχην τῶν ἀνάλογων σχέσεων στὴν Ἱστορία. Ὁ γάμος στὸν Παράδεισο ἀναγνωρίζεται ὡς θεοσύστατη φυσικὴ σχέση τοῦ ἀνδρα καὶ τῆς γυναίκας, οἱ ὅποιοι εἶναι *εἰς σάρκα μίαν*. Τέτοιος παραμένει καὶ μετὰ τὴν Πτώση, ἀλλὰ ἡ ροπὴ πρὸς τὴν ἁμαρτία, κατὰ τοῦ θείου καὶ κατὰ τοῦ φυσικοῦ, συνιστᾷ τὸ περιεχόμενο τοῦ γάμου κατὰ πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ – στὸν Παράδεισο. Ἐπομένως, ὁ γάμος, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴ σχέση τοῦ ἀνδρα καὶ τῆς γυναίκας, εἶναι θεσμὸς τοῦ θείου δικαίου⁷.

Στὶς ἡμέρες μας ὑποστηρίζεται συχνὰ ὅτι νόμιμος εἶναι μόνο ὁ γάμος ποὺ ἔχει συναφθεῖ στὴν Ὁρθόδοξὴ Ἐκκλησία, ἐνῶ κάθε ἄλλος «γάμος» θεωρεῖται μοιχεία⁸. Δὲν ἔχει ἀποδειχθεῖ ἱστορικὰ ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶχε ποτὲ τέτοια θέση γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ γάμου. Ἀντίθετα, δεχόμενη στοὺς κόλπους τῆς ὁλόκληρης οἰκογένειας, ἀναγνώριζε καὶ τοὺς ὑφιστάμενους γάμους. Οἱ μαρτυρίες ἀπὸ τὶς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* περὶ βάπτισης τῆς Λυδίας καὶ τοῦ οἴκου τῆς (Πράξ. 16,15), καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν *Α΄ Κορ. 1, 16* ἴσως νὰ ἀποτελοῦν τὰ πλέον γνήσια παραδείγματα τῆς προαναφερθείσας στάσης τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι σὲ γάμους ποὺ συνήφθησαν ἐκτὸς αὐτῆς⁹. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις δὲν ὑπάρχει κἄν ἴχνος

7. Πρβλ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ, «Ὁ γάμος καὶ ἡ δικαιοδοσία εἰς τὰ κατ' αὐτὸν ἰδία ἐν Ἑλλάδι», στὸν τόμο: *Μελέται Α΄*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 215. ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., *Ἡ Θεία εὐχαριστία ὡς κέντρον τῆς Θείας λατρείας*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 139. «Γάμος ἐστὶν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνάφεια, συγκλήρωσις τοῦ βίου διὰ παντὸς θείου τε καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία». (*Βασιλικά, Βιβλίον 28, Τίτλος 4, Θέμα 1*, ὑπὸ Ἰ. Ζέππου, τ. Γ΄, σ. 353). Αὐτὸς ὁ ὀρισμὸς τοῦ γάμου, τὸν ὁποῖο διετύπωσε ὁ Μοδεστίνος, ἐντάχθηκε καὶ στὶς Κανονικὰς Συλλογὰς (ΒΛΑΣΤΑΡΗ ΜΑΤΘΑΙΟΥ, *Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον, Γ΄, Β΄*, στό: ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΑΝΗΣ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τ. 6, Ἀθῆναι 1855, σ. 153). Βλ. ΣΚΑΛΤΗΣ Π., *ὄπ. παρ.*, σ. 56.

8. Μὲ τὴ φράση «ὁ κάθε ἄλλος γάμος» δηλώνουμε ἐκείνους τοὺς γάμους, οἱ ὅποιοι συνήφθησαν σύμφωνα μὲ τὸ θεῖο καὶ τὸ φυσικὸ δίκαιο. Αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ καμία καινοτομία, δεδομένου ὅτι ἤδη ὁ Λέων ὁ Σοφὸς (τὸ 893) μὲ τὴν 89ῃ *Νεαρά* του θεσμοθετεῖ ὅτι εἶναι νόμιμος μόνο ὁ γάμος ποὺ ἔχει εὐλογία ἡ Ἐκκλησία (*Βασιλικά*, τ. 3, σ. 355). Ὡστόσο, ἡ ἀπόφασις αὐτὴ ἴσχυε μόνο γιὰ ἐλευθέρους πολίτες, ἐνῶ οἱ δοῦλοι συνέχιζαν νὰ συνάπτουν μόνο πολιτικὸ γάμο, διότι οἱ τούτων κύριοι ὑπελάμβανον ὅτι ἡ τοῦ γάμου εὐλογία συνεπάγεται καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν (*Βασιλικά*, τ. 1, σ. 92).

9. Θὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὰ προαναφερθέντα δύο παραδείγματα ἐκλαμβάνονται ὡς οἱ πλέον ἰσχυρὲς μαρτυρίες γιὰ τὴ γνησιότητα τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ. Πρβλ. ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., *Ἡ εὐχαριστιακὴ συγκρότησις τῶν μυστηρίων*, σ. 128, σημ. 6. Πρέπει νὰ τονιστεῖ, στό σημεῖο αὐτὸ, ὅτι μὲ

για την ένδεχόμενη εκ των υστέρων εὐλογία τῶν ὑφιστάμενων γάμων. Ἐὰν τυχὸν ὑπῆρχε διαφορετική στάση τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι σὲ μὴ χριστιανικὸ γάμο, εἶναι σχεδὸν βέβαιο ὅτι κατὰ τέτοιο θὰ εἶχε σημειωθεῖ. Τὸ κάτωθι παράδειγμα ἀπὸ τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἀπόδειξη γιὰ τὴ μνημονευθεῖσα στάση τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στοῦ γάμο ἑνὸς συζύγου ποὺ γίνεται χριστιανός, καὶ τοῦ ἄλλου, ὁ ὁποῖος παραμένει ἐκτὸς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας: *Καὶ γυνὴ εἴ τις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον καὶ οὗτος συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω τὸν ἄνδρα. Ἥγίασται γὰρ ὁ ἄνθρωπος ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικὶ καὶ ἡγίασται ἢ γυνὴ ἢ ἄπιστος ἐν τῷ ἀδελφῷ* (Α΄ Κορ. 7, 13-14).

Ὡστόσο, ὁ ἐκκλησιαστικὸς γάμος διαφέρει σημαντικὰ ἀπὸ τὸν μὴ ἐκκλησιαστικόν. Ἡ ὑπάρχουσα φυσικὴ διάσταση τοῦ γάμου δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸ σημεῖο, τὸ ὁποῖο ἀπασχολεῖ τὴν Ἐκκλησία, ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ φυσικὴ διάσταση ἀπομονωμένη ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ Μυστηρίου αὐτοῦ δὲν καθιστᾷ τὸν ἐκκλησιαστικὸ γάμο διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν μὴ ἐκκλησιαστικόν¹⁰. Πέραν τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κάθε φυσικὸς γάμος εἶναι θεοσύστατος, αὐτὸς γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως καὶ *ἱερό θεσμό*. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἐκεῖνος ὁ γάμος, ὁ ὁποῖος θεμελιώνεται στὸ φυσικὸ καὶ τὸ θεῖο δίκαιο εἶναι στὴν οὐσία τοῦ *ἱεροῦ θεσμοῦ*, μὲ τὴν ἴδια ἔννοια μὲ τὴν ὁποία καὶ ἡ ζωὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου εἶναι ἱερή. Ἡ ἐκκλησιοποίηση τοῦ γάμου τὸν καθιστᾷ Μυστήριον, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὴν εἰκόνα τῆς ἔνωσης Τῆς μὲ τὸν Χριστὸ *εἰς σάρκα μίαν*¹¹. Στὸ σημεῖο αὐτό, χρησιμοποιήσαμε *ἐπίτηδες* τὸν ὄρο *ἐκκλησιοποίηση*, ἐπειδὴ ὀρίζει πολὺ πετυχημένα τὴν ἔννοια τῶν Μυστηρίων, κυρίως δὲ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου. Ἡ ἐντεταγμένη στὴν Ἐκκλησία ἔνωση δύο συζύγων *εἰς σάρκα μίαν*, ποὺ εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς ἔνωσης τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας *εἰς σάρκα μίαν*, ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἅγιον Παῦλον καὶ τὴν Ἐκκλησία *μέγα μυστήριον*. Ἡ σύνθετη διατύπωση τοῦ ἀποστόλου Παύλου: *Ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν* (Ἐφεσ. 5,32), ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ σημαίνει: *Ἐγὼ δὲ λέγω περὶ Χριστοῦ καὶ περὶ Ἐκκλησίας*, ὅπως τὴν κατανόησαν καὶ οἱ μεταφραστές τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴ Σερβικὴ γλώσσα, εἶναι δυνατὸ νὰ ἐκληφθεῖ καὶ μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους: *...καὶ περὶ Χριστοῦ καὶ περὶ Ἐκκλησίας* ἢ: *...καὶ γιὰ τὸν Χριστὸ καὶ γιὰ τὴν Ἐκκλησία* ἢ ἐπίσης: *...καὶ χάριν τοῦ Χριστοῦ καὶ χάριν τῆς Ἐκκλησίας* ἢ ἐπιπλέον: *...καὶ στὸν*

τὸ Μυστήριον ἔνταξης στὴν Ἐκκλησία, τὸ Μυστήριον τῆς χριστιανικῆς μύησης, ἐντάσσεται στὴν Ἐκκλησία ὀλόκληρος ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐπομένως καὶ ὁ γάμος του.

10. ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., *Ἡ Θεία εὐχαριστία ὡς κέντρον τῆς Θείας λατρείας*, σσ. 205-206.

11. Πρὸβλ. ΕΠΙΣΚΟΠ ΑΤΑΝΑΣΙЈЕ, *Knjiga Postanja*, Beograd 2004, σ. 23, σημ. 2, 24.

Χριστό και στην Ἐκκλησία. Εἶναι δυνατόν, ὅμως, νὰ ὑποδηλώνει καὶ ὅλα αὐτὰ ταυτόχρονα. Ἡ ἐν λόγῳ διατύπωση τοῦ ἀποστόλου Παύλου φανερώνει τὴν οὐσία τοῦ μυστηριακοῦ χαρακτήρα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γάμου.

Θεωροῦμε ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν χρειάζεται περαιτέρω ἐμβάθυνση τῆς θεολογίας τοῦ γάμου. Ἔχοντας λοιπὸν ὑπ' ὄψιν ὅλα αὐτά, ἐπανερχόμαστε στὸ πρόβλημα ποῦ ἔχει τεθεῖ. Ὁ γάμος χάρις στὴ θεία θέσπισή του καὶ τὴ φύση του, εἶναι ἓνας καὶ ἀνεπανάληπτος. Ἀπαντώντας στὶς προκλητικὲς ἐρωτήσεις τῶν Φαρισαίων, ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς λέγει:

Οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ κτίσας ἀπ' ἀρχῆς ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς; Καὶ εἶπεν: ἕνεκα τούτου καταλείπει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα καὶ κολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Ὡστε οὐκέτι εἰσὶν δύο ἀλλὰ σὰρξ μία. Ὁ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω (Ματθ. 19, 4-6).

Ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα λόγια τοῦ Σωτῆρα καθίσταται ἐμφανὲς ὅτι ὁ γάμος, τόσο ἀπὸ τὴν φύση του ὅσο καὶ κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄρρηκτος, ὅσο ζοῦν οἱ σύζυγοι. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταλύσει τὸν γάμο μὲ τὴ δική του βούληση. Ὁ γάμος διαλύεται μὲ τὴ βούληση τοῦ Θεοῦ, ὅταν δηλαδὴ ὁ ἴδιος καλέσει στὴν αἰωνιότητα τὸν ἓνα ἀπὸ τοὺς συζύγους¹²: *Ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται, ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι ἐν τοῖς οὐρανοῖς (Μάρκ. 12, 25· Ματθ. 22, 30· Λουκ. 20, 35)*. Ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ προκύπτει ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φυσικὴ διάλυση τοῦ γάμου, ὑπάρχει καὶ δυνατότητα τῆς αὐτόβουλης, ἀνεπίτρεπτης διάλυσης τοῦ γάμου, καθὼς καὶ τῆς ἐπιτρεπτῆς.

Ἀπαντώντας στὶς περαιτέρω προκλήσεις τῶν Φαρισαίων ποῦ σχετίζονται μὲ τὸ ζήτημα αὐτό, ὁ Κύριος λέγει: *Μωϋσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέ-*

12. Εἶναι ἐνδιαφέρουσες καὶ σεβαστὲς οἱ θέσεις τῶν δύο διακεκριμένων Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Γ.Π. ΠΑΤΡΩΝΟΥ (*Γάμος καὶ ἀγαμία κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο*, Ἀθήνα 1985, σ. 22) καὶ Γ.Ν. ΦΙΛΙΑ («Ἡ Ἀκολουθία εἰς Δίγαμον», στό: *Ὁ γάμος στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*. Πρακτικὰ τοῦ Δ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου, Ἀθήνα 2004, σ. 159) ὅτι ὁ γάμος ἔχει αἰώνιο χαρακτῆρα καὶ ὅτι συνεχίζεται πλήρως στὰ Ἔσχατα. Ἐμεῖς, ὅμως, θεωροῦμε ὅτι θὰ πρέπει μάλλον νὰ ποῦμε ὅτι ὁ γάμος, χάρις στὴ φυσικὴ σχέση τοῦ ἀνδρα καὶ τῆς γυναικας εἰς σάρκα μίαν, ἀποτελεῖ τὴν πρόγευση τῆς μέλλουσας κοινωνίας ὄλων τῶν σεσωσμένων στὸ ἓνα Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου μόνο μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια κατέχει ἐσχατολογικὴ διάσταση. Πρβλ. καὶ MEYENDORFF J., *Γάμος. Μιὰ ὀρθόδοξος προοπτικὴ*, Ἀθήνα 1983, σ. 21. ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., *Ἡ Θεία εὐχαριστία ὡς κέντρον τῆς Θείας λατρείας*, σ. 207.

τρεψεν ὑμῖν ἀπολύσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν, ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως. Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι ὡς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ μὴ ἐπὶ πορνεία καὶ γαμήσῃ ἄλλην μοιχᾶται (Ματθ. 19, 8-9). Ἐπομένως, τὸ διαζύγιο ἐπιτρέπεται μόνο σὲ περίπτωση μοιχείας, ἐνῶ σὲ διαζευγμένους δὲν ἐπιτρέπεται δεῦτερος γάμος, καθὼς καὶ σύναψη γάμου μὲ διαζευγμένη.

Ὡστόσο, ἡ Ἐκκλησία συγκατατίθεται μόνο σὲ μία περίπτωση, ὅταν πρόκειται γιὰ δεῦτερο γάμο: ὅταν ὁ πρῶτος γάμος διαλύεται μὲ φυσικὸ τρόπο, δηλαδή ἐξ αἰτίας τοῦ θανάτου ἑνὸς ἐκ τῶν συζύγων. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος λέγει σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ τὸ ἐξῆς: *Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ. Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεῦνται, γαμησάτωσαν, κρεῖττον γάρ ἐστιν γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι* (Α΄ Κορ. 7, 8-9).

Ἀπὸ τὸ προαναφερθὲν χωρίο εἶναι προφανὲς ὅτι τέτοιος γάμος ἐπιτρέπεται μόνο ὡς μέσο θεραπείας καὶ ὡς προφύλαξη ἀπὸ μεγαλύτερο ἀμάρτημα¹³. Ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔβλεπε μὲ συναίνεση τὸν δεῦτερο γάμο (τὸν γάμο τῶν χήρων ἢ ὅταν ὁ ἕνας ἐκ τῶν συζύγων εἶναι χήρος ἢ χήρα, καὶ ὁ ἄλλος παντρεύεται γιὰ πρώτη φορά) μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ζ΄ κανόνας τῆς Συνόδου τῆς Νεοκαισαρείας, ὁ ὁποῖος ἀπαγορεύει στοὺς πρεσβυτέρους *εἰς γάμους διγαμούντων ἐστιᾶσθαι*¹⁴. Ἀκόμη πῶς ρητοὶ εἶναι οἱ ΙΖ΄ καὶ ΙΗ΄ Ἀποστολικοὶ κανόνες, μὲ τοὺς ὁποῖους ἀπαγορεύεται στοὺς δῖγαμους νὰ χειροτονοῦνται κληρικοί¹⁵. Ὁ Α΄ κανόνας τῆς ἐν Λαοδικεῖα Συνόδου ἀπαγορεύει στοὺς δῖγαμους νὰ μετέχουν στὴν θεία Κοινωνία γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα μετὰ τὴν τέλεση τοῦ γάμου τους¹⁶. Ὁ Δ΄ κανόνας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου μαρτυρεῖ ὅτι ἄλλοι ἀφόριζαν τοὺς δῖγαμους γιὰ ἕνα ἔτος, καὶ ἄλλοι γιὰ δύο ἔτη¹⁷. Στὸν Β΄ κανόνα τοῦ Νικηφόρου τοῦ Ὁμο-

13. Τὸν κύριο λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία δὲν βλέπει συγκαταβατικὰ τὸν δεῦτερο γάμο ἀποτελεῖ ἡ ἔδραιωμένη ἀντίληψή της ὅτι ὁ πρῶτος γάμος εἶναι ἄρρηκτος: *Ὁ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν ἄνθρωπος μὴ χωρίζετω* (Ματθ. 19, 4-6). Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ δὲν βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν προαναφερθεῖσα θέση μας (βλ. σημ. 10). Ὁ φυσικὸς γάμος πράγματι διαλύεται μὲ τὸ θάνατο ἑνὸς ἐκ τῶν συζύγων. Ἡ ἔνωσή τους στὸ ἕνα σῶμα τοῦ Χριστοῦ παραμένει ἰσόβια ἐμπειρία τοῦ ἐπιβιώσαντος συζύγου ὡς πρόγευση τῆς μέλλουσας ἔνωσης (πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς νεωτέραν χηρεύσασαν*, PG, τ. 48, 599-610). Ὁ γάμος εἶναι ἕνας, ἐπειδὴ, σύμφωνα μὲ τὸν Γρηγόριο τὸν Θεολόγο: *Εἰ μὲν γάρ δύο Χριστοί, δύο καὶ ἄνδρες, δύο καὶ γυναῖκες: εἰ δὲ εἰς Χριστός, μία κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μία σάρξ* (ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΖ΄, Εἰς τὸ ρητόν τοῦ Εὐαγγελίου «Ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους» καὶ τὰ ἐξῆς, 8, ΕΠΕ, τ. 5, 438).*

14. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 80.

15. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*, τ. 2, σσ. 23-25.

16. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 171.

17. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*, τ. 4, σ. 102.

λογητοῦ († 829) ὀρίζεται νὰ μὴν τελεῖται ὁ ἐκκλησιαστικὸς γάμος στοὺς δίγαμους καὶ νὰ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴ θεία Κοινωνία γιὰ δύο ἔτη¹⁸.

Κατὰ τοῦ δευτέρου γάμου ἐκφράζονται καὶ πολλοὶ Πατέρες καὶ Διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, ὁ Ἰουστίνος ὁ Μάρτυρας καὶ Φιλόσοφος ἐκφράζεται κατηγορηματικὰ ἐναντίον τοῦ διαζυγίου καὶ τῆς σύναψης τοῦ δευτέρου γάμου, θεωρώντας τὸν ἁμαρτία¹⁹. Παρόμοια στάση τηρεῖ καὶ ἄλλος ἀπολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Ἀθηναγόρας, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ δευτέρος γάμος εἶναι μοιχεία²⁰, ἐνῶ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς θεωρεῖ τὸν δευτέρου γάμο πορνεία²¹. Σύμφωνα μὲ τὶς προαναφερθεῖσες θέσεις εἶναι καὶ ὁ Ὠριγένης, ὁ ὁποῖος μάλιστα θεωρεῖ ὅτι ὁ δευτέρος γάμος μᾶς κατατάσσει ἐκτὸς τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν²². Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος βλέπει τὸν πρῶτο γάμο ὡς κατὰ νόμον, καὶ τὸν δευτέρου ὡς συγχώρησιν²³. Γιὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης, ὁ γάμος εἶναι ἕνας, ὅπως καὶ ἡ γέννηση εἶναι μία καὶ ὁ θάνατος ἕνας²⁴.

Παρὰ τὶς θέσεις αὐτὲς τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ παρὰ τὶς Κανονικὲς διατάξεις, μετὰ τὴν παραχώρηση τοῦ γάμου στὴν ἀποκλειστικὴ ἀρμοδιότητα τῆς Ἐκκλησίας –εἶναι δὲ γνωστὸ πῶς ἔγινε αὐτό²⁵–, ἡ Ἐκκλησία ἀναγκάστηκε νὰ υιοθετήσῃ κάποιους Κανόνες ποὺ βρισκόνταν σὲ σύγκρουση μὲ τὸν θεσμὸ τοῦ θείου δικαίου καὶ τὴ θετικὴ τῆς νομοθεσίας. Ἔτσι, λοιπὸν, ἦδη ἀπὸ τὸν πρῶμο 11ο αἰῶνα συναντοῦμε καὶ εἰδικὲς Ἀκολουθίες γιὰ διγάμους²⁶. Οἱ παλαιότερες μαρτυρίες γιὰ τέτοιου εἶδους Ἀκολουθία²⁷ ὑπάρχουν στὸ *Εὐχολόγιο* τῆς Ἐ-

18. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*, τ. 4, σ. 427.

19. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Ἀπολογία Α΄*, 15, ε΄, *ΕΠΕ*, τ. 1, σ. 96.

20. ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, *Πρεσβεία περὶ Χριστιανῶν*, 33, *ΕΠΕ*, τ. 2, σ. 218.

21. ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ, *Στρωματεῖς. Λόγος Β΄*, *ΕΠΕ*, τ. 3, σσ. 340, 342.

22. ORIGENES, *Homelia super Lucam* 17, 10, SC, τ. 87, σσ. 360-362 (σύμφωνα μὲ τὴ μετάφραση τοῦ Γ. Φίλια, ὅπ. παρ., σσ. 164-165).

23. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὅπ. παρ.

24. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὸν βίον ὁσίας Μακρίνης*, 5, *ΕΠΕ*, τ. 9, σ. 340. Γιὰ τὶς ἀντιθέσεις στὸν δευτέρου γάμο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Πατέρων καὶ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας βλ. ἀναλυτικὰ ΦΙΛΙΑΣ Γ., ὅπ. παρ., σσ. 161-175.

25. ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., *Ἡ Θεία εὐχαριστία ὡς κέντρον τῆς Θεΐας λατρείας*, σ. 194.

26. Οἱ ἀναφορὲς γιὰ τὴν ἀντίθεση τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου στὸν δευτέρου γάμο τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ ΣΤ΄ (780-797), τὸν ὁποῖο τέλεσε κάποιος ἱερέας ὀνόματι Ἰωσήφ (βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἐπιστολαὶ Α΄* καὶ *ΚΗ΄*, PG, τ. 99, 997D καὶ 1000A ἀντίστοιχα), ἀποτελοῦν μόνον ἔνδειξη γιὰ τὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὸν δευτέρου γάμο κατὰ τὴ συγκεκριμένη ἐποχὴ, καὶ ὄχι τὴν ἀπόδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ξεχωριστῆς Ἀκολουθίας γιὰ διγάμους.

27. Ἡ παρατήρηση τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἡ ὁποία ἀφορᾷ τὴν τέλεση τοῦ δευτε-

θνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων –χειρόγραφος κώδικας Coislin 213, ἀπὸ τὸ ἔτος 1027– καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ – χειρόγραφος κώδικας ὑπ’ ἀριθμ. 973, ἀπὸ τὸ ἔτος 1153. Ἡ ἀκολουθία ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μόνο εὐχές: 1) τὴν εὐχὴ εὐλογίας τῶν συζύγων: *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ κελεύσας ἐνωθῆναι τὸν ἄνδρα μετὰ γυναικός...*, καὶ 2) τῆς κεφαλοκλισίας (εὐχὴ τῆς Ἀπόλυσης): *Ὁ κλίνας οὐρανοὺς καὶ καταβάς ἐπὶ σωτηρίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων... Στὸ Εὐχολόγιο τῆς ἀθωνικῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος –χειρόγραφος κώδικας ὑπ’ ἀριθμ. 149, τοῦ 15ου αἰώνα– ἀναφέρεται ὅτι, ἐὰν ὁ ἕνας ἐκ τῶν συζύγων (εἴτε ὁ ἄνδρας, εἴτε ἡ γυναῖκα) εἶναι παρθένος ἢ παρθένα, τότε ἡ εὐχὴ τῶν Στεφάνων διαβάζεται μόνο σὲ αὐτόν, ἐνῶ παραλείπεται γιὰ τὸν χῆρο ἢ τὴν χήρα: *Εἰ μὴ μόνον ἐάν ἐστι παρθένος ἢ ὁ ἀνὴρ, ἢ ἡ γυνή, λέγει τὴν εὐχὴν τῶν στεφάνων διὰ τὸν παρθένον ἢ τὴν παρθένον, τὸν δὲ χῆρον ἢ τὴν χήραν οὐχί· διατὶ ἕνα καὶ μόνον στέφανον ἐποίησεν ὁ Κύριος τοῖς μονογάμοις, οὐχὶ δύο*²⁸.*

Στὸ *Εὐχολόγιο* τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μεγίστης Λαύρας Ἁγίου Ὁρους –χειρόγραφος κώδικας ὑπ’ ἀριθμ. 21 (91), τοῦ ἔτους 1536– ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ στεφάνωση γίνεται μόνο στὴν περίπτωση πού ὁ ἕνας ἐκ τῶν συζύγων συνάπτει πρῶτο γάμο: *Ἰστέον, ἐὰν μὲν εἰσι τὰ δύο μέρη δίγαμα οὐ στέφονται [...] εἰ δὲ ἓν μέρος δίγαμον στέφονται*²⁹. Ἐκπληξη προκαλεῖ ἡ μαρτυρία τόσο αὐτοῦ τοῦ *Εὐχολογίου*, ὅσο καὶ ἐκείνου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μετοχίου τοῦ Ἁγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη –χειρόγραφος κώδικας ὑπ’ ἀριθμ. 134 (593), τοῦ 16ου αἰώνα–, τὰ ὁποῖα προβλέπουν τὴν θεία Κοινωνία τῶν διγάμων κατὰ τὴ σύναψη τοῦ γάμου τους³⁰, ἂν καὶ αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε τὴ μεγαλύτερη παράβαση τῆς ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας. Μάλιστα, ἀναφέρουμε χαρακτηριστικὰ ὅτι στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Σερβίας, ὁ γάμος δύο προσώπων πού παντρεύονται γιὰ πρώτη καὶ δευτέρα φορά, ἀντίστοιχα, τελεῖται σύμφωνα μὲ τὴν τάξη τοῦ γάμου αὐτῶν πού παντρεύονται γιὰ πρώτη φορά, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Καταστατικὸς Χάρτης τῆς καὶ οἱ περὶ γάμου Κανονικὲς Διατάξεις δὲν ρυθμίζουν θεωρητικὰ καὶ ἐπίσημα τὸ ζήτημα αὐτό.

ρου γάμου καὶ τὴ μὴ στεφάνωση τῶν διγάμων, δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ξεχωριστῆς Ἀκολουθίας γιὰ δίγαμους ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴ του. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἀναφέρεται μᾶλλον στὰ ἔθιμα (κανόνες) τῆς Πολιτείας σχετικὰ μὲ τὸν δεύτερο γάμο, ἐπιβεβαιώνοντας τὴ σάση τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸν δεύτερο γάμο ὡς πράξη ἄξια *συγγνώμης*. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *ὅπ. παρ.*

28. DMITRIEVSKIJ, τ. 2, σ. 489.

29. DMITRIEVSKIJ, τ. 2, σ. 764.

30. DMITRIEVSKIJ, τ. 2, σ. 803.

Ἐάν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι ὁ γάμος ἀποτελεῖ θεσμὸ τοῦ θείου δικαίου, καθὼς καὶ ὅτι οἱ Κανονικὲς διατάξεις ἐπιβάλλουν στοὺς δίγαμους ἀποχὴ ἀπὸ τῆς θείας Κοινωνίας διάρκειας ἐνὸς ἢ δύο ἐτῶν, δηλαδὴ ἀφορισμὸ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, δὲν ὑπάρχει καμμία δυνατότητα νὰ συνάπτεται στὴν Ἐκκλησία δεύτερος γάμος, ἀκόμη καὶ μὲ στοιχεῖα μετάνοιας στὴν ἱεροτελεστία του, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὴ σημερινὴ Ἀκολουθία γιὰ τοὺς δίγαμους. Σύμφωνα μὲ τὸν πάπα Ρώμης Κελεστῖνο τὸν Α' (402-417), ὅσον ἀφορᾷ τὸ μυστήριον τοῦ Εὐχελαιίου, στοὺς μετανοοῦντες δὲν εἶναι δυνατό νὰ τελεστεῖ κανένα ἄλλο Μυστήριον³¹.

Ἐὰς ἔλθουμε τώρα στὸ ζήτημα τοῦ μεικτοῦ γάμου. Ἡ σύγχρονη ἐκκλησιαστικὴ πράξις, σὲ ὀρισμένες δὲ Ἐκκλησίες καὶ οἱ ἰσχύουσες περὶ γάμου Κανονικὲς Διατάξεις, ἐπιτρέπουν ἔμμεσα τὸν μεικτὸ γάμο στὴν Ὁρθόδοξῃ Ἐκκλησίᾳ μὲ τὴ γραπτὴ δήλωσι τῶν συζύγων ὅτι τὰ τέκνα τοῦ γάμου αὐτοῦ θὰ βαπτιστοῦν Ὁρθόδοξοι χριστιανοὶ καὶ ἐπομένως θὰ ἀνατρέφονται στὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας³².

Ὅσοσο, οἱ Κανονικὲς διατάξεις τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐπιτρέπουν ἓνα τέτοιο ἐνδεχόμενο. Ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, μὲ τὸν ΙΔ' κανόνα της, ἀπαγορεύει σὲ ἀναγνώστες καὶ ψάλτες νὰ παντρεύονται ἑτερόδοξῃ γυναικί. Ὅσοι δὲ ἀπὸ αὐτοὺς ἔχουν ἀποκτήσει τέκνα, τὰ ὁποῖα εἶναι βαπτισμένα ἀπὸ αἰρετικούς, πρέπει νὰ τὰ φέρουν στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Γενικότερα, μάλιστα, τὰ παιδιὰ δὲν μποροῦν νὰ βαπτίζονται ἀπὸ αἰρετικούς οὔτε ἀργότερα, ὡς ἐνήλικες, νὰ συνάπτουν γάμο μὲ αἰρετικὸ, ἢ ἀκόμη Ἰουδαῖο ἢ ἐθνικὸ. Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, μὲ τὸν ΟΒ' κανόνα της, δὲν ἐπιτρέπει σὲ Ὁρθόδοξους χριστιανούς καὶ χριστιανὲς νὰ παντρεύονται, ἀντίστοιχα, γυναῖκα ἢ ἄνδρα αἰρετικὸ, θεωρώντας τέτοιο γάμο ἄκυρο καὶ παράνομο, μὲ συνέπεια τὸν ἀφορισμὸ.

31. Βλ. *Epistolae et decreta*, XXV, PL 20, 559-561.

32. «Δεδομένου δ' ὅτι ἡ Ἐκκλησία, χρομένη ἄκρα οἰκονομία, ἐπέτρεπε τὴν σύναψιν μεικτῶν γάμων, ἀναμφισβήτητον τυχάνει ὅτι, ὡς ἄκις ἐπρόκειτο νὰ εὐλογήσῃ τοιοῦτον γάμον, ἀήτητι πάντοτε νὰ πληροῖ οὗτος τὰς προϋποθέσεις καὶ τοὺς ὅρους τοῦ κανονικοῦ ὀρθοδόξου γάμου, ἢτοι εὐλογίαν τοῦ μυστηρίου ὑπὸ κανονικοῦ Ὁρθοδόξου ἱερέως καὶ ἀνατροφὴν τῶν τέκνων κατὰ τὸ Ὁρθόδοξον δόγμα», *Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῶν Δογματικῶν καὶ Νομοκανονικῶν Ζητημάτων* (www.ecclesia.gr/greek/HolySynod/committees/dogma/dogmatics-0005.htm, ἀπὸ τὴν 5ῃ Ἰουλίου τοῦ 2010). Πρβλ. καὶ *Bračna pravila SPC sa postupkom za crkvene sudove*, Beograd 1938, σ. 86.

33. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*, τ. 2, σσ. 225-226.

Στή δὲ περίπτωση μεικτοῦ γάμου μεταξύ χριστιανοῦ ἄνδρα καὶ μὴ χριστιανῆς γυναίκα καὶ ἀντίστροφα, ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐπιτρέπει τὸ διαζύγιο, ἐπικαλούμενη τοὺς προαναφερθέντες λόγους τοῦ ἀποστόλου Παύλου³⁴. Ἡ ἐν Λαοδικαία Σύνοδος, μὲ τὸν Ι΄ κανόνα της, τονίζει ὅτι τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας δὲν πρέπει ἀδιαφορώντας νὰ παντρεύουν τὰ παιδιά τους μὲ αἵρετικούς: *μὴ δεῖν τοὺς τῆς ἐκκλησίας ἀδιαφόρως πρὸς γάμου κοινωνίαν συνάπτειν τὰ ἐαυτῶν παιδιά αἵρετικοῖς*³⁵, ἐνῶ μὲ τὸν ΛΑ΄ κανόνα συμπληρώνει τὰ λεχθέντα μὲ τὰ ἐξῆς λόγια: *οὐ δεῖ πρὸς πάντας αἵρετικούς ἐπιγαμίας ποιεῖν, ἢ διδόναι υἱοὺς ἢ θυγατέρας, ἀλλὰ μᾶλλον λαμβάνειν, εἴγε ἐπαγγέλλονται χριστιανοὶ γίνεσθαι*³⁶. Ὁ ΚΑ΄ κανόνας τῆς ἐν Κερθαγένῃ Συνόδου ὑπογραμμίζει ὅτι *τέκνα τῶν κληρικῶν ἐθνικοῖς ἢ αἵρετικοῖς γαμικῶς μὴ συνάπτεσθαι*³⁷.

Τὴν ἐποχὴ πού ἡ Ἐκκλησία ἀπέκτησε πλήρη ἀρμοδιότητα, στὸ Βυζάντιο, σχετικὰ μὲ ζητήματα γάμου³⁸, παρὰ τὴ σαφῆ στάση της ἀπέναντι στὸ ζήτημα τῶν μεικτῶν γάμων, ἀναπόφευκτα ἦρθε ἀντιμέτωπη καὶ μὲ κάποια προβλήματα. Ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς σύναψης δεύτερου, ἀκόμη καὶ τρίτου γάμου, ἐμφανίζεται καὶ τὸ ζήτημα τοῦ μεικτοῦ γάμου³⁹. Ἄν καί, ἐκ πρώτης ὄψεως, αὐτοὶ οἱ δύο τύποι γάμου διαφέρουν ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα τους, ἡ στάση τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντί τους εἶναι, στὴν οὐσία, ἴδια. Ὁ μεικτὸς γάμος, τυπικά, δὲν καταστρέφει τὸν θεῖο θεσμό καὶ τὸ φυσικὸ περιεχόμενο τοῦ γάμου. Παρὰ ταῦτα, ὅμως, αὐτὸς γιὰ τὴν Ἐκκλησία δὲν εἶναι ὀλοκληρωμένος, ἀφοῦ δὲν εἶναι ἐκκλησιαστικός. Ἕνας Ὁρθόδοξος, ὁ ὁποῖος συνάπτει γάμο μὲ μιὰ ἐτερόδοξη, ἐνώνεται μαζί της *εἰς σάρκα μίαν*, ἀλλὰ ἡ ἔνωση αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ

34. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΝΗΣ, *Σύνταγμα*, τ. 2, σσ. 471-472.

35. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΝΗΣ, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 180.

36. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΝΗΣ, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 198.

37. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΝΗΣ, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 364.

38. Βλ. σημ. 8. Τὸ ἔτος 1092 ὁ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου Ἀλέξιος Κομνηνὸς διεύρυνε τὸν κανόνα ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς γάμος εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα τῆς Αὐτοκρατορίας (βλ. *Βασιλικά*, τ. 3, σσ. 310-675, καὶ *Σχόλιον* τοῦ Θεοδώρου Βαλασαμῶνος εἰς τὸν ΠΕ΄ κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου, στό: Ράλλης - Ποτλῆς, *Σύνταγμα*, τ. 2, σ. 500).

39. «Ὁ ἀριθμὸς τῶν μεικτῶν γάμων πολλαπλασιάσθηκε μετὰ τὸν δέκατον αἰῶνα καὶ ἦταν μᾶλλον συνηθισμένο φαινόμενο μετὰ τὸν 13ον αἰῶνα» (ΚΩΝΣΤΑΝΤΕΛΟΣ Δ., *Γάμος, σεξουαλικότητα καὶ ἀγαμία*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 73). Ὅταν πρόκειται γιὰ προβληματικὴ, πού σχετίζεται μὲ δεύτερο ἢ μεικτὸ γάμο, πρέπει νὰ ἀναφεροῦμε, ἐπίσης, καὶ στὸ φαινόμενο, κατὰ τὴ συγκεκριμένη ἐποχὴ, τοῦ *διαζυγίου* ὡς μιᾶς καινοτομίας, τὴν ὁποία ἡ Ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσει, ἐγκαταλείποντας τὶς ἀρχές της περὶ γάμου ὡς ἀρρηκτικῆς κοινωνίας ἄνδρα καὶ γυναίκα.

είκόνα του Χριστού και της Ἐκκλησίας, οὔτε μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μυστηριακὰ στήν Ἐκκλησία, ἐπειδὴ οἱ σύζυγοι, ἂν καὶ ἐνωμένοι σὲ ἓνα φυσικὸ σῶμα, παραμένουν χωρισμένοι ἐκκλησιαστικά. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ σύζυγοι δὲν μποροῦν καὶ οἱ δύο νὰ συμμετέχουν στὴ θεία Εὐχαριστία τοὺς ἐμποδίζει νὰ εἶναι ἐνωμένοι σὲ ἓνα Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας⁴⁰. Συνεπῶς, ὁ πολιτικὸς γάμος εἶναι μὲν νόμιμος καὶ ἀποτελεῖ θεσμὸ τοῦ θείου καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἐκκλησία, μὲ τὰ ἀνωτέρω δεδομένα καὶ ὑποχρεωμένη, παράλληλα, νὰ ἀνέχεται τὸ γεγονός τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ μεικτοῦ γάμου, ἐπιχείρησε νὰ δώσει λύση στὸ πρόβλημα αὐτὸ μὲ τὴν καθιέρωση τοῦ χωρισμοῦ τοῦ γάμου ἀπὸ τὴ θεία Εὐχαριστία. Μάλιστα, προχώρησε καὶ στὴ σύνταξη γαμήλιας Ἀκολουθίας καὶ λίγο ἀργότερα καὶ εἰδικῆς γαμήλιας Ἀκολουθίας γιὰ διγάμους. Ἔτσι, μὲ τὴ συγκεκριμένη λύση, ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴ σύναψη τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ μεικτοῦ γάμου ἐθεωρεῖτο ἐπιτρεπτή⁴¹.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τίθεται ἓνα καιρῖο καὶ σύνθετο ζήτημα, τὸ ὁποῖο δὲν ἀφορᾷ μόνο τὸ μυστήριον τοῦ Γάμου, ἀλλὰ ἔχει σχέση μὲ ὁλόκληρη τὴν ἐκκλησιολογικὴ καὶ θεολογικὴ ἀντίληψη περὶ Μυστηρίων. Χωρὶς νὰ ἀνοίξουμε συζήτησι γιὰ τὸ συγκεκριμένο πρόβλημα, θὰ προχωρήσουμε στὴν ἀπλὴ ἔκθεση τῶν συμπερασμάτων κάποιων προγενέστερων ἐρευνῶν⁴². Ἔτσι, λοιπόν, ἡ ἀρχική, ἰσχυρὴ συνείδηση γιὰ τὴν ἀρρηκτὴ σύνδεση τῆς θείας Εὐχαριστίας μὲ τὰ ὑπόλοιπα Μυστήρια συνέβαλε στὸ γεγονός ἢ ἐπὶ μέρους τέλεση τῶν Μυστηρίων αὐτῶν νὰ συνδέεται ἔμμεσα μὲ αὐτὸ τῆς θείας Εὐχαριστίας⁴³. Ὡστόσο, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ἐξ αἰτίας διαφόρων ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, τὰ Μυστήρια καὶ οἱ τελετὲς θεωροῦνταν ὡς ξεχωριστὰ καὶ ἀντάρκη γεγονότα. Ἡ παγίωση αὐτῆς τῆς ἀντίληψης συνέβαλε ἀποφασιστικά, δίχως ἀμφιβολία, στὴν

40. Παρ' ὅλο πὸν οἱ ἱεροὶ Κανόνες δὲν ἀναφέρονται ρητὰ στὸν μεικτὸ γάμο, οἱ Κανόνες πὸν ἀπαγορεύουν τὴν κοινὴ προσευχὴ μὲ αἱρετικούς καὶ Ἰουδαίους ἀφοροῦν ὅπωςδήποτε καὶ τοὺς συζύγους μεικτῶν γάμων.

41. ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., *Ἡ Θεία εὐχαριστία ὡς κέντρον τῆς Θείας λατρείας*, σσ. 194-196.

42. Βλ. ἀναλυτικὰ ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., *ὄπ. παρ.*, σσ. 99-103 καὶ 193-203.

43. Τὰ Μυστήρια τελούνταν προτοῦ ἀρχίσει ἡ θεία Λειτουργία, προκειμένου νὰ κοινωνήσουν οἱ μνημένοι χριστιανοί, ἢ μετὰ τὸ τέλος τῆς θείας Λειτουργίας, ἐνῶ οἱ μνημένοι κοινωνοῦσαν ἀπὸ τὴ θεία Κοινωνία, πὸν φυλασσόταν γιὰ τὸ συγκεκριμένο Μυστήριον, τὸ ὁποῖο θὰ ἐτελεῖτο στὴ συνέχεια. Ἡ ἐναλλακτικὴ λύση ἦταν οἱ μνημένοι, μετὰ τὴν τέλεση τοῦ Μυστηρίου, νὰ κοινωνήσουν στὴ θεία Λειτουργία τῆς πρώτης ἐρχόμενης Κυριακῆς ἢ τῆς πρώτης ἐρχόμενης Ἑορτῆς. Σχετικὰ βλ. ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., *ὄπ. παρ.*

ἐγκατάλειψη, ἀπὸ πλευρᾶς τῆς Ἐκκλησίας, τῶν ἀρχικῶν αὐστηρῶν θέσεών της ὡς πρὸς τὴν τέλεση τῶν Μυστηρίων, ὅπως χαρακτηριστικὰ συνέβη, γιὰ παρὰ-δειγμα, στὶς περιπτώσεις τοῦ δευτέρου ἢ τοῦ μεικτοῦ γάμου.

Τὰ συμπεράσματα τῆς παρούσας ἔρευνας εἶναι σαφῆ. Οἱ δίγαμοι, καθὼς καὶ οἱ σύζυγοι μεικτῶν γάμων δὲν μποροῦν νὰ συνάψουν ἐκκλησιαστικὸ γάμο. Οἱ μὲν πρῶτοι, ἐπειδὴ βρίσκονται σὲ κατάσταση μετάνοιας, δηλαδὴ εἶναι ἀφορισμένοι, οἱ δὲ δεῦτεροι λόγῳ τοῦ ὅτι δὲν μποροῦν νὰ μετέχουν ἀπὸ κοινοῦ σὲ ἓνα Σῶμα μὲ τὸν Χριστὸ καὶ τὴν Ἐκκλησία! Ἐπομένως, βάσει αὐτοῦ προκύπτει ὅτι δὲν ὑπάρχει δυνατότητα οὔτε ἀνάγκη γιὰ δημιουργία ξεχωριστῆς Ἀκολουθίας γιὰ μεικτὸ γάμο, ἐνῶ οἱ ὑπάρχουσες Ἀκολουθίες γιὰ δεῦτερο γάμο πρέπει νὰ ἐφαρμόζονται ὡς Ἀκολουθία τῆς μετάνοιας.

Μὲ νέο δεδομένο τὶς συνθήκες στὶς ὁποῖες ζοῦν οἱ σύγχρονοι χριστιανοί, καὶ μὲ κριτήριο καὶ προοπτικὴ τῆ σωτηρία τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ἡ μόνη λύση ποὺ ἐπιβάλλεται στὴν Ἐκκλησία εἶναι νὰ ἐφαρμόσει, καὶ στὶς δύο περιπτώσεις (τοῦ δευτέρου ἢ τοῦ μεικτοῦ γάμου), τὴν ἀκραία οἰκονομία: νὰ παραχωρήσει τὴν ἀρμοδιότητα γιὰ τέτοιους γάμους στὶς πολιτικὲς Ἀρχές καὶ κατόπιν νὰ δέχεται τοὺς συζύγους ὡς μετανουῦντες⁴⁴. Σύμφωνα μὲ τοὺς ἱεροὺς Κανόνες, μετὰ ἀπὸ ἐπιτίμιο, ποὺ ἐπιβάλλεται γιὰ σύντομο χρονικὸ διάστημα, οἱ δίγαμοι μποροῦν νὰ ἐπιστρέψουν στὴν Ἐκκλησία μέσῳ τοῦ μυστηρίου τῆς Μετάνοιας. Μὲ παρόμοιο τρόπο πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται καὶ ὁ/ἡ Ὁρθόδοξος σύζυγος μεικτοῦ γάμου. Ἡ ἀνοχὴ ἐνὸς τέτοιου γάμου, ἀπὸ πλευρᾶς τῆς Ἐκκλησίας ἐδράζεται στὴν προσδοκία ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸν Ἀπόστολο τῶν ἐθνῶν, θὰ ἀγιαστεῖ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικί καὶ ὅτι θὰ ἀγιαστεῖ ἡ γυνὴ ἢ ἄπιστος ἐν τῷ ἀδελφῷ (Α΄ Κορ. 7, 14). Ἡ ὅποιαδήποτε ἐπιπλέον ἐπιείκεια θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται ἐπιβλαβὴς τόσο γιὰ τὴν Ἐκκλησία, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς συζύγους.

44. Στὴν περίπτωση τοῦ μεικτοῦ γάμου, μόνο ὁ/ἡ Ὁρθόδοξος σύζυγος γίνεται δεκτός/ή, μέσῳ μετάνοιας, στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα.